

ZLO NEOLIBERALISMU

THE EVIL OF NEOLIBERALISM

KLÁRA ŠEĐOVÁ

RECENZE KNIHY

Kaščák, Ondrej, & Pupala, Branislav (2012).
Škola zlatých golierov. Vzdelávanie v ére neoliberalizmu.
Praha: Sociologické nakladatelství.

Recenzovat novou knihu autorské dvojice tvořené Ondřejem Kaščákem a Branislavem Pupalou právě v monočísle, jež je věnováno otázkám dobra a zla ve vzdělávání, je dost příhodné. Styl, který autoři volí, je velmi angažovaný a o tom, co vnímají jako zlo, nenechávají nikoho na pochybách. Je to neoliberalismus a jeho projevy v oblasti vzdělávání.¹

Kniha je složena ze 14 kapitol, z nichž některé představují klíčové koncepty či teze vztahující se ke studovanému fenoménu, jiné se zabývají zkoumáním dílčích jevů, jejichž výskyt autoři připisují právě penetraci neoliberálního diskurzu do vzdělávací politiky a do škol samých. Jde o teoretickou studii: autoři nedisponují vlastními daty, ani své závěry neopírají o důsledné pozorování slovenských či českých reálií,² zato však prostudovali úctyhodné množství literárních zdrojů, jež poučeně představují slovenským a českým čtenářům.

Nejprve je definován samotný neoliberalismus coby specifický diskurz, v jehož rámci dochází k propojení ekonomického a politického uvažování, přičemž ekonomický zřetel je primární. Nejde o jednoduché konstatování,

---

¹ Pól dobra ovšem jasně definován není.

² Jde o knihu slovenských autorů vydanou v českém nakladatelství. Lze tedy předpokládat, že se obrací jak k českým, tak ke slovenským čtenářům.

že se vzdělání (stejně jako jiné statky typu zdraví či sociální péče) stalo komoditou a je předmětem různých forem obchodování. Kaščák s Pupalou se opírají o Foucaultův termín *governmentalita*, jenž označuje strategii vládnutí spojující určitý typ mentality se specifickými technologiemi moci. Neoliberalismus je v tomto pojetí chápáný jako typická forma současné governmentality. Termínem „neoliberální trojúhelník“ potom autoři vymezují trojici neoliberálních governmentálních technik typických pro výkon politické moci v současnosti – jsou jimi evaluace, standardizace a akontabilita. Jednoduše řečeno: subjekty (například školy) jsou tlačeny k akontabilitě, jejímž orientačním bodem jsou státem definované standardy, dosahování těchto standardů je ověřováno prostřednictvím evaluace. V jistém smyslu celá kniha přináší svědectví o tom, jak jsou různé subjekty manipulovány, přičemž tato manipulace je skryta pod nánosem specifického diskurzu. Například diskurz o autonomii škol kryje skutečnost, že stát na školy přenáší zodpovědnost za vzdělávací výsledky žáků, což enormně zvyšuje tlak na jejich práci.

Již tyto pasáže předjímají skutečnost, že recenzovaná publikace je do značné míry knihou o jazykových hrách. Upozorňuje nás, že ačkoli některé termíny užíváme zcela samozřejmě, jako by byly neutrální a „přirozené“, jde o pojmy ukotvené v jisté ideologii a to s sebou nese jisté důsledky. Hovořili bychom tedy například o akontabilitě škol a o nutnosti evaluovat jejich práci, ocitáme se v samém srdci neoliberálního diskurzu.

Kapitoly vykreslující dílčí projevy neoliberálních praktik jsou věnovány řadě různých subtémat. Díky tomu, že autoři vycházejí z foucaultovského pojetí governmentálních praktik, se do jejich hledáčku dostává mnohem širší soubor fenoménů, než je v názvu knihy avizované vydělení škol „zlatých límečků“ (tedy elitních škol produkujících budoucí špičkové pracovníky znalostní ekonomiky) jako specifického segmentu vzdělávacího trhu. Ze zpracovávaných subtémat vybírám pro ilustraci následující:

- Změny v projektování kurikula ztělesněné ve vítězném tažení kompetencí napříč kurikulárními dokumenty. Podle autorů lze původ kompetencí vystopovat v oblasti odborného školství, neboť jsou vázány na požadavky pracovního trhu. Kritici upozorňují, že akcentování kompetencí mění školu ve výcvikové středisko a klasická idea všeobecného vzdělávání se potlačuje. Kaščák s Pupalou přímo formulují názor, že orientace na kompetence přispívá k pěstování kulturní ignorance.
- Testování výsledků žáků. Jmenovitě jsou pranýřovány testy PISA, jež podle autorů slouží k prosazení mocenských cílů OECD. Samotné testování budí dojem objektivní měřicí techniky a OECD zdatně buduje představu, že je reprezentantem mezinárodní expertní komunity. Vliv tohoto typu evaluace stoupá s tím, jak se do něj zapojuje stále vyšší počet zemí. To, co je předmětem evaluace, následně může (a zřejmě se tak děje) ovlivňovat vzdělávací standardy a vůbec debatu o kvalitě

školního vzdělávání v jednotlivých účastnických zemích. V konečném důsledku dochází ke konvergenci vzdělávacích politik a ke koordinaci představ o kvalitě vzdělávání.

- Koncept lidského kapitálu (či lidských zdrojů), který je od původu ekonomický a je vyjádřením představy, že každý má být „podnikatelem“ ve věci svého vzdělávání. Idea celoživotního učení, která je s rozvíjením lidských zdrojů spojena, vede k zobligatornění učení a tím k tomu, že jednotlivci stejně jako instituce jsou postaveni před požadavek registrovat, uskutečňovat a zhodnocovat každé svoje jednání jako učení. Prostřednictvím difuze hranic mezi formálním a neformálním vzděláváním dochází k „totalizaci učebního prostředí“, z níž de facto není úniku.

Témata, jímž se Kaščák s Pupalou v těchto pasážích věnují, jsou v česko-slovenské odborné komunitě vnímána různě. Některá vcelku kriticky (testování), jiná spíše pozitivně (kompetence) až nadšeně (celoživotní učení). Vzkaz, který čtenář může v těchto částech knihy přecíst mezi řádky, je následující: je řada pojmů, jež užíváme, řada konceptů, jimiž operujeme a dokonce je prozrazujeme, aniž bychom si uvědomovali jejich paradigmatickou zakotvenost. To může vést k mnohým nepředvídaným důsledkům, neboť to, co vnímáme jako dobré, se může při prozkoumání ideologického pozadí a při komplexnějším zvážení souvislostí ukázat jako špatné. Ilustrováno na příkladu kompetencí: jistě chceme, aby výsledky školního učení byly použitelné mimo školu, znamená to však, že se chceme vzdát definování kulturně významných vzdělávacích obsahů?

Toto odhalování ideologického podhoubí je cenné, avšak skrývá jednu past, a sice tendenci vykládat vše, co se jeví jako špatné, coby důsledek neoliberalismu. Podezření, že k něčemu takovému autoři sklouzávají, se vnucuje při čtení kapitoly 7 (s názvem *Vzorce vnútornej dynamiky školy*), která pod touto optikou vykládá například koncept pedocentrického (tedy na dítě a jeho potřeby zaměřeného) vyučování. Skutečnost, že se tento koncept formoval autonomně a v jiných časových souřadnicích, je v této kapitole spíše maskovaná než jasně přiznaná. Navazující kapitola 8 nazvaná *Neoliberalný humanizmus – humanistický neoliberalizmus* potom provádí zcela explicitní ztotožnění neoliberálních a humanistických východisek. Autoři zde argumentují především analýzou slovníku užívaného v rámci obou diskurzů – termíny jako seberegulace, tvořivost, inovace, osobní iniciativa podle nich vystihují jak základní koncepty humanistických cílů žákovského rozvoje, tak neoliberální ideál ekonomicky aktivního a podnikavého občana. Tento fakt interpretují tak, že inventář humanistické pedagogiky (a také pedagogiky konstruktivistické) skrytě slouží neoliberálním cílům. Terminologický překryv je ovšem možné vysvětlit i jiným způsobem, například tak, že neoliberální doktrína svým způsobem parazituje na humanistických teoriích, když si vypůjčuje

jejich termíny i celé teze a přizpůsobuje je tak, aby bylo možné je zužitkovat v rámci neoliberálního paradigmatu. Na straně 107 autoři konstatují, že první přehledové studie představující konstruktivismus byly na Slovensku publikovány na přelomu tisíciletí, avšak neměly bezprostřední ohlas. Ten se dostavil až tehdy, kdy „mainstreamové pedagogické autority“ propojily konstruktivistickou agendu s agendou neoliberální (tezemi o společnosti vědění, poznatkové ekonomice, kompetenci k učení apod.). Nabízí se otázka, proč z tohoto vývoje vinit právě konstruktivismus či humanistickou pedagogiku. Jde buď o způsob parazitování „cynické“ neoliberální teorie na „romantizující“ humanistických heslech, nebo jednoduše o nerefektované zmatení jazyků, kdy různé programové dokumenty a různí autoři vrší líbivé fráze, aniž by zvažovali jejich paradigmatické ukotvení a jejich obsahovou rozpornost.

Tím se dostáváme opět k tématu jazykových her, na jejichž nebezpečnost autoři na jednu stranu upozorňují (viz výše), na druhou stranu si s nimi sami místy zahrávají. Je zřejmé, že humanistickou pedagogiku vnímají kriticky, avšak jediným v knize vzneseným argumentem proti ní je její fúzování s neoliberalismem, které je doloženo právě citacemi jazykově necitlivých autorů odborných pedagogických textů a newspeaku politických dokumentů.

Již bylo uvedeno, že velkou předností knihy je rozsáhlá literární základna, s níž autoři pracují. Jde o první rozsáhlejší uvedení do kritiky neoliberalismu a vlastně do neoliberálních teorií jako takových u nás (již dříve se autoři tématu věnovali – viz Kaščák & Pupala, 2011; Kaščák & Pupala, 2010; Kaščák & Pupala, 2009, avšak ne takto soustředěně a na tak velké ploše). Recepce knihy může ztěžovat jednak velmi košatý až esoterický odborný slovník (to lze autorům těžko vyčítat, neboť vycházejí ze zdrojů, které jednoduše jsou čtenářsky náročné – např. Foucault nebo Giroux), jednak poměrně slabé ukotvení ve slovenských či českých realitách. Řada tezí je prostě vznesena či reprodukována, aniž by čtenář dostal jasné vodítko (kromě odkazů na příslušné zahraniční autority), proč by těmto tezím měl důvěřovat a specifitěji, proč by měl důvěřovat tomu, že platí pro naše prostředí.

Přes připomínky, které zde vznáším, jde nepochybně o velmi užitečnou knihu, jejíž přečtení lze každému, kdo se odborně profiluje na poli pedagogiky či sociologie výchovy, doporučit. Je to práce, která je v dobrém smyslu slova „trendy“, to znamená, že se zabývá problematikou, jež je v západní akademické produkci vnímána jako významná a aktuální, zatímco ve slovensko-českém prostoru dosud nebyla uznána za hodnou soustředěné pozornosti. Vedle toho publikace přináší zpochybnění či rozkolísání řady klišé, která prostupují místní odborný diskurz, a nabádá k ostrážitosti vůči potenciálním reformním krokům vedeným zdánlivě dobrými cíli. O tom, co je skutečně dobré a oč bychom ve vzdělávací politice i praxi měli usilovat, kniha mnoho neříká, avšak to ani nebylo záměrem autorů. Nezbyvá než sledovat, zda toto téma bude nastoleno v některé příští publikaci této plodné dvojice.

Literatura

- Kaščák, O., & Pupala, B. (2009). *Výchova a vzdelávanie v základných diskurzoch*. Prešov: Rokus.
- Kaščák, O., & Pupala, B. (2010). Neoliberálna governmentalita v sociálnom projektovaní vzdelávania. *Sociologický časopis*, 46(5), 771–799.
- Kaščák, O., & Pupala, B. (2011). Neoliberalizmus vo vzdelávaní: päť obrazov kritických analýz. *Pedagogická orientace*, 21(1), 5–34.

Kontakt na autorku

Klára Šeďová

Ústav pedagogických vied Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity

E-mail: ksedova@phil.muni.cz

Corresponding author

Klára Šeďová

Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, Masaryk University

E-mail: ksedova@phil.muni.cz

